

DEN NORSKE
FORLEGGERFORENING
THE NORWEGIAN PUBLISHERS ASSOCIATION

FORLAGENE, BOKAVTALEN OG SAMFUNNSKONTRAKTEN

FORORD

Jeg har som forlegger sett på den faste bokprisen som en bærebjelke for mangfoldet, kvaliteten og spredningen av norsk litteratur, for forfatternes økonomi og arbeids-situasjon. Den er en viktig årsak til at det leses mye i Norge. Sammen med merverdiavgiftsfritaket, innkjøpsordningene og normalkontraktene (mellom forlag og forfattere) utgjør den faste bokprisen det vi kaller det norske litterære system. Formålet er å styrke norsk språk og litteratur. Ser vi oss tilbake har systemet vært en suksess. Norge som er et lite språk-samfunn er i verdenstoppen når det gjelder lesing. Det er et litterært mangfold, sterk norsk skjønnlitteratur, et godt utbygd bokhandler-nett, mange nye forlag er etablert. Titteltallet har økt. Omsetningen av bøker er høy. Rammvilkårene litteraturen og bokbransjen har, gir grunnlaget for denne situasjonen.

Tiltakene har vært langsiktige og gitt forutsigbarhet. Men det er også en økt kommersialisering, bestselgerne tar mer plass og oppmerksomhet, det er et stort press på rabattene fra forlag til bokhandel, og bransjen står midt i den digitale utfordringen.

Jeg tror at ett av svarene for å møte framtida er en fastprislov. Bokavtalen vi har nå utløper i 2014, regjeringa sier at fastpris gir usikre litteraturpolitiske gevinster og at bøkene etter 2014 får fri pris om bransjen ikke klarer å vise nødvendigheten av faste bokpriser for litteraturens skyld. For meg er dette uforståelig. Ser ikke regjeringa hvor sterkt litteraturen, bokbransjen og lesingen står i Norge sammenliknet med andre land? Sterkere enn i de fleste land, også de skandinaviske. Forfattere, forleggere og bokhandler mener at frie bok-

priser vil føre til økt kommersialisering, nedbygging av bokhandlernettet, økt press på rabattene, forfatternes kontraktforhold svekkes osv.

De store europeiske kulturnasjonene oppsummerer at fastprislov er en viktig forutsetning også for framtidens bokmarkeder.

Formålet med en fastprislov er å styrke norsk språk og litteratur, støtte skapende innsats, stimulere leseinteresse, opprettholde et mangfold i bokutgivelsene og gi mulighet for å satse på særlig krevende verker, lik pris over hele landet og et godt utbygd bokhandlernet. For å opprette en bedre balanse i bokmarkedet mellom de store bokkonsernene og andre virksomheter i bransjen må loven regulere uønskete effekter av vertikal integrasjon.

Heftet som foreligger bygger på tesen om fastprisens nødvendighet for en sterk litteratur og en sterk bokbransje. Heftet gir en beskrivelse av norsk bokbransje og forlagenes rolle som jeg tror er nyttig både for de som ønsker kunnskap om bokbransjen og de som arbeider i bransjen.

Oslo, 31. mai 2011

Geir Berdahl

Styreleder i Den norske Forleggerforening

INNHold

FORORD	2
INNHold	4
NORDMENN PÅ VERDENSTOPPEN I LESING	5
BOKMARKEDET	5
FORHANDLERE	8
BØKENE SKAL VÆRE SYNLIGE OG TILGJENGELIGE	11
BØKER OG LESING	12
FORLAGSARBEIDET OG OPPHAVSRETTE	14
LÆREMIDLER TIL GRUNNOPPLÆRINGEN OG FAGBØKER FOR HØYERE UTDANNING	19
EGNE ORDNINGER FOR BØKER	22
BOKAVTALEN OG KONKURRANSEN	23
LITTERATURPOLITIKK	29
INNkjøPSORDNINGENE	31
ERFARINGER FRA ANDRE LAND	34

NORDMENN PÅ VERDENSTOPPEN I LESING!

Hele 93 % av Norges befolkning over 15 år leste én eller flere bøker i 2009. Hele 40 % leser mer enn ti bøker i året. Tallene er hentet fra *Bokundersøkelsen 2010* og forteller oss at boka står sterkt i Norge, og at nordmenn er på verdenstoppen i lesing. Forklaringen på de gode tallene ligger i den bevisste litteratursatsingen i Norge siden 1960-årene, med innføring av innkjøpsordninger og merverdiavgiftsfritaket for bøker. De litteraturpolitiske virkemidlene fungerer etter intensjonen ved et samspill mellom offentlige tiltak og ved at bokbransjeaktørene tar ansvar for at mangfoldet og bredden av den nye litteraturen er tilgjengelig for befolkningen over hele landet gjennom bokhandel, bokklubber og offentlige bibliotek.

BOKMARKEDET

Årlig utkommer det mer enn 7000 nye boktitler i Norge. Medlemmene i Den norske Forleggerforening (Forleggerforeningen) produserte i 2010 om lag 5500 nye titler. I alt selges det bøker for i overkant av 6 milliarder kroner – det vil si et salg per innbygger på om lag 1300 kroner. I Norge er bokhandlerne forlagenes hovedsalgskanal, og selger om lag 60 % av totalomsetningen av bøker. Kjøp av bøker representerer i gjennomsnitt omtrent 2800 kroner per husholdning. Til sammenlikning bruker en gjennomsnittlig husholdning om lag 46000 kroner årlig til kultur og fritid. Omsetningen i hele detaljhandelen målt per innbygger er om lag 70000 kroner.

Handelen med bøker reguleres av Bokavtalen, en frivillig avtale for forlag som er medlemmer i Forleggerforeningen, og for

medlemmer i Bokhandlerforeningen. Avtalen er kulturpolitisk begrunnet, men faste bokpriser krever dispensasjon fra bestemmelsene i konkurranseloven § 10. Gjeldende avtale er fra 2009 og varer ut 2010. I høringsbrev datert 30. august 2010 fra Fornyings- administrasjons- og kirkedepartementet om ny Bokavtale ble det gitt sterke signaler om fastprisordningens framtid ved følgende formulering: *”Det legges til grunn at dersom det innen utgangen av 2014 ikke kan godtgjøres at avtalen gir den ønskete litteraturpolitiske gevinst, vil det ikke være aktuelt med en ytterligere forlengelse av forskriftens virketid.”* I samme brev ble det lagt opp til at fastprisordningen for akademisk litteratur skulle avvikles allerede innen utgangen av 2010. Etter høringsrunden, der blant annet Norsk Studentorganisasjon og Universitets- og Høgskolerådet ga støtte til at den akademiske litteraturen måtte omfattes av fastprisord-

ningen, ble det i kongelig resolusjon datert 17. desember 2010, besluttet at akademisk litteratur likevel er med i fastprisordningen til og med 2012, samt at allmennlitteraturen er omfattet av fastprisordningen til og med 31. desember 2014.

Handelen med nye bøker har i hovedsak vært underlagt faste priser siden tidlig på 1900-tallet. Frivillige bransjeavtaler mellom Bokhandlerforeningen og Forleggerforeningen har eksistert med myndighetenes godkjenning fra 1950-tallet. Det norske systemet med faste bokpriser har bred støtte blant aktørene i bransjen, forfatterforeningene inkludert. Bransjen legger til grunn at det norske systemet har bidratt til å nå litteraturpolitiske målsettinger, og nordmenns boklesing har etablert Norge i verdenstoppen.

Utvikling av e-bøker og andre digitale innholdsprodukter vil på-

virke salg og lesing av papirbøker, samtidig som det fra myndighetenes side sås tvil om virkningen av dagens rammebetingelser.

Konkurransetilsynet følger utviklingen i bokmarkedet nøye. I juli 2008 viste tallene at antall solgte titler økte med nær 30 % fra 2004 til 2007, og at omsetningen i samme periode økte med 30 %. Det framkommer også at bøkene i gjennomsnitt ble billigere i denne perioden.

Det er en lang europeisk tradisjon for å tillate markedsreguleringer for bøker. Inngrep i kulturfeltet og mediebransjene er gjort for å styre utviklingen, og dette gjøres både for de trykte mediene, kabel- og etermediene. Dagspresse, kringkasting og filmbransjen er gode eksempler på bransjer med behov for velfungerende markedsreguleringer, og disse kommer gjerne i tillegg til andre direkte og indirekte støtteordninger.

Aviser, blader, tidsskrifter og tegneserier har i likhet med bøker et fastprissystem hvor utgiver bestemmer utsalgsprisen, forskjellen er bare at fastprisen for disse er hjemlet i kommisjonsloven, og ikke i konkurranseloven som er tilfellet for bøkene.

Bokbransjen er omsetningsmessig en forholdsvis liten bransje, med omtrent halvparten av Vinmonopolets omsetning. Husholdningenes utgifter til kjøp av bøker er mindre enn en prosent av forbrukerutgiftene, og svarer omtrent til det de bruker til kjøp av vin. Selv om bokbransjen i omsetning ikke er stor, er bøkene betydning i samfunnet betydelig. Bøker formidler kunst- og kulturopplevelser, setter vanskelige spørsmål under debatt og bidrar til dannelse, utdanning og folkeopplysning. Bøker gir viktige bidrag i et åpent, demokratisk og pluralistisk samfunn.

FORHANDLERE

Tilgjengeligheten på bokhandlere er god, og i *Bokundersøkelsen 2010* som Synovate har gjennomført for Bokhandlerforeningen og Forleggerforeningen, oppgir 94 % av befolkningen å ha en bokhandel innenfor en akseptabel reiseavstand. Andelen av befolkningen som oppgir å ha kjøpt bøker i bokhandelen har økt fra 55 % i år 2000 til 67 % i år 2009. Ellers viser undersøkelsen at nordmenn i gjennomsnitt kjøpte elleve bøker i året i snitt, åtte bøker med norsk tekst og tre fremmedspråklige.

Bokhandlerforeningen organiserer landets bokhandlere. I motsetning til utviklingen i de fleste andre land, har antallet bokhandlere økt, og det er nå i alt 640 bokhandlere i Norge. Til sammenlikning har Statoil i Norge cirka 500 bensinstasjoner. Bøkene står for cirka 65 % av omsetningen i en gjennomsnittsbokhandel. I Norge er det gjennomsnittlige kundegrunnlaget i bokhandelen lavt, cirka 7500 per butikk. I Sverige er tallet cirka 24000, i Danmark cirka 13000, og i Finland cirka 16000.

Unni Lindell signerer bøker i en bokhandel under Oslo bokfestival i september 2010.

VIKTIGSTE GRUNNEN FOR Å HANDLE I BOKHANDEL ER:

- ▶ BOKHANDELEN er et hyggelig sted å handle
- ▶ BOKHANDELEN skaffer de bøkene jeg trenger
- ▶ BOKHANDELEN har hyggelig og serviceorientert betjening
- ▶ BOKHANDELEN har et godt utvalg

Bokklubbene har cirka 18 % av totalmarkedet, men har nok en større andel på allmennbøker, fordi de ikke selger skolebøker. For skjønnlitteratur kan bokklubbene ha opp til 40–50 % av salget for en enkelt tittel. Bokklubbenes medlemmer kjøpte i gjennomsnitt åtte bøker i 2009.

VIKTIGSTE GRUNNEN FOR Å HANDLE I BOKKLUBBER ER:

- ▶ *BOKKLUBBENE har billigere bøker*
- ▶ *BOKKLUBBENE har spennende velkomstilbud og vervepremier*

I undersøkelsen oppgir 46 % at de har kjøpt bøker på Internett (menn 50 % og kvinner 43 %). I år 2000 var det bare 7 % som opplyste at de hadde kjøpt bøker på Internett. Omsetningen av bøker på internett har vokst kraftig de siste 35 årene, og markedandelen for denne salgskanalen er anslått til 5–10 % i Norge.

VIKTIGSTE GRUNNEN FOR Å HANDLE PÅ INTERNETT ER:

- ▶ *INTERNETT gir billigere bøker*
- ▶ *INTERNETT gir mulighet til å finne bøker man ellers ikke finner*
- ▶ *INTERNETT gir bedre oversikt over utvalget av bøker*

Norske varehus, kiosker, bensinstasjoner og andre salgskanaler har en markedsandel på cirka 14 %. Billigbøker, både norske og oversatte, utgjør en stor del av salget.

Til tross for utviklingen, med sterkere konkurranse på bokpriser og nye salgssteder, har den tradisjonelle bokhandelen styrket sin posisjon i Norge. Undersøkelser viser at bokhandelen verdsettes som mer enn en vanlig butikk, og vi kan derfor snakke om bokhandelen som et kulturelt møtested. Bokhandelen er et sted for samtaler om litteratur, og tilbyr leserne forfattermøter og

andre typer litterære arrangementer, både for barn og voksne, og ofte i samarbeid med det lokale biblioteket. Bøker har en sosial dimensjon og skaper kontakt mellom litteraturinteresserte mennesker, på tvers av sosiale skiller. I dette perspektivet har kvalitetsbokhandelen og et litterært kompetent personale en viktig funksjon. For å ivareta og utvikle kunnskapen hos dem som arbeider i bokhandelen, tilbyr *Fagskolen for bok og papir* et viktig studieopplegg som gir studentene verdifulle studiepoeng ved fullført skolegang.

I den norske bokbransjen er det et stort innslag av vertikal integrasjon, dvs. virksomheter som helt eller delvis eier flere ledd i verdikjeden. I Norge er det særlig i fem virksomheter hvor den vertikale integrasjonen er omfattende; det er i

Aschehoug, Cappelen Damm, Fagbokforlaget, Gyldendal og nå også fusjonen mellom bokhandel- og forlagsvirksomhetene Akademika og SiT Tapir.

Vertikal integrasjon kan være en utfordring. Den diskuteres i Forleggerforeningen, og medlemsforlagene søker å finne løsninger som kan bidra til å motvirke uheldige sider ved vertikal integrasjon.

Brageprisen har befestet seg som en av de viktige litterære prisene. Bildet viser utdelingen av Brages hederspris til Herbjørg Wassmo i 2010. Prisen ble overrakt av kunnskapsminister Kristin Halvorsen.

BØKENE SKAL VÆRE SYNLIGE OG TILGJENGELIGE

Litteraturen lever når bøkene blir en viktig del av våre samtaler og omgangsformer. For at bøkene skal kunne konkurrere om vår tid og nå fram til leserne, er forlagenes arbeid med lanseringer og massemedia viet stor oppmerksomhet. Anmeldernes presentasjoner, litteraturkritikk, forfattere som blir intervjuet, og andre former for omtale i presse og kringkasting skaper interesse og leselyst. Å presentere forfatterne og deres bøker blir derfor en stadig viktigere oppgave for forlagene, og hensikten er å gi litteraturen en større plass i informasjonsflommen som omgir oss. Tilgjengelighet og synlighet blir stadig mer viktig om

litteraturen skal fylle sin rolle som bærer av tanker, ideer og kunstoplevelser. Dette er også begrunnelsen for mange av tiltakene som gjøres for bøker i Norge. Aksjon Leselyst, Verdens bokdag, Brageprisen og andre litterære priser, Oslo bokfestival, Litteraturhuset, Mammut-salget, Norsk Litteraturfestival – Sigrid Undset-dagene, Bjørnsonfestivalen, Kapittel og et stort antall forfattermøter i bibliotek og bokhandel over hele landet er tiltak som skal bidra til litteraturopplevelser, leseglede og oppmerksomhet for bøkene.

BØKER OG LESING

Interessen for bøker og lesing er stor i Norge, og utviklingen har vært positiv i mange år. *Bokundersøkelsen 2010* viser at 93 % av befolkningen har lest bøker siste år. Til sammenlikning var tallet 85 % i år 2000.

Undersøkelsen *Mediadøgnet 2009* viser at vi bruker mer enn 7,5 timer på forskjellige medier hver dag. 26 % av befolkningen over 15 år brukte eller leste i en bok en gjennomsnittsdag i 2009. 59 % av de spurte oppgir at de leser en bok nå (menn 52 % og kvinner 65 %). Andelen som ikke leser bøker i det hele tatt, er på bare 7 %, 11 % for menn og 3 % for kvinner. Vi kjenner bare til undersøkelser fra Tyskland med tilsvarende lave tall for ikke-lesere.

Forfatteren møter sitt publikum. Her opptrer forfatteren Jon Øystein Flink på Litterært vorspiel i Cappelen Damm-huset under Oslo bokfestival i september 2010.

▶ Gjennomsnittlig antall bøker som leses og brukes i løpet av året er 16 bøker med norsk tekst, og i tillegg 5 bøker med andre språk.

▶ Nordmenn låner i gjennomsnitt 8 bøker til seg selv eller andre. Menn lånte i gjennomsnitt 4,5 bøker og kvinner 10,8 bøker.

▶ De dominerende sjangrene er skjønnlitteratur (både for barn og voksne), kriminalromaner og dokumentarbøker og faktabøker.

▶ Kvinner kjøper signifikant mer av skjønnlitteratur og krim, men dominerer også kjøp av barne- og ungdomsbøker som gaver eller til egne barn.

▶ Menn kjøper signifikant mer av dokumentarbøker og faktabøker, og kjøper også mest fag- og jobberelaterte bøker.

▶ Den viktigste informasjonskilden til kjøpet viser seg å være anbefalinger fra venner, og familie. Deretter kommer bokanmeldelser og omtale i medier.

▶ 27 % av bokkjøperne oppgir at siste bokkjøp var "tilfeldig" - og en kan regne med at andelen av impulshandel er ca. 30 %.

▶ 8 av 10 av de som har barn under 10 år i husstanden, leser for barna daglig eller 2-3 dager i uken.

▶ De med høy utdanning og inntekt (over 500 000) leser signifikant flere bøker enn dem med lavere utdanning og inntekt.

▶ Nordmenn synes ikke lenger at bøker er dyrt.

Hentet fra Bokundersøkelsen 2010

FORLAGSARBEIDET OG OPPHAVSRETTE

Forlagene er litteraturens utviklingsledd, og rundt 100–200 forlag har regelmessige utgivelser av bøker i Norge. Forleggerforeningen har per 1. mai 2011 90 medlemsforlag.

Forlagenes suksess med sine utgivelser bygger gjerne på en kombinasjon av god redaksjonell kompetanse, gode finansielle forutsetninger for å ta risiko, og evne til å håndtere effektiv produksjon og markedsføring. I forlagene verdsettes både god teft og sunn markedsforståelse. Det er en viktig egenskap å kunne omsette gode ideer til salgbare bøker. Med riktig pris og en effektiv design skaper dette interesse for kjøp og lesing.

Forlagets kjernevirksomhet er kort oppsummert: redaksjon, produksjon, økonomi, informasjon, salg og markedsføring. Hvert år kommer

det inn tusenvis av manuskripter til forlagenes redaksjoner. Disse skal gjennomgås og vurderes med sikte på utgivelse. Utallige redaksjonelle arbeidstimer nedlegges i dette arbeidet, men bare en brøkdel av disse manuskriptene blir til en bok. I tillegg tar forlagene mange initiativ og ber forfattere om å skrive bøker eller delta i et bokprosjekt. Særlig gjelder dette for læremidler, akademisk litteratur og sakprosa. Forlagenes avdelinger for oversatt litteratur må holde seg oppdatert om nye bøker og forfatterskap i andre land, og står i nær kontakt med utenlandske forlag og forfatternes agentbyråer. På de internasjonale bokmessene er det en eksponering av bøker fra hele verden som gir bransjefolk impulser til egen utvikling og fornyelse. Retten til å utgi oversatte bøker kjøpes vanligvis ved direkte kontakt med enten

forfatterens agent eller det forlaget som har retten til å opptre som forfatterens agentbyrå. Rettigheter kjøpes og selges på bokmesser, i første rekke i Frankfurt, i Bologna for barne- og ungdomsbøker og i London. For norske forlag har Bok & Bibliotek i Gøteborg blitt en stadig viktigere bokmesse. Kontrakten med det utenlandske forlaget eller agenten gir en enerett til oversettelse og utgivelse på det norske markedet.

Forlagsredaktøren står i nær kontakt med forfatterne og er en litterær samtalepartner og rådgiver gjennom prosessen fra manus til bok. Ulike bøker krever en individuell behandling, og det er store forskjeller i arbeidsmengden og øvrig ressursbruk som går med til de ulike bokprosjektene. Forfatterens bakgrunn er forskjellig, fra debutanter til veletablerte forfattere. Forfatterne

kan også være fagfolk med store spesialkunnskaper som skal få hjelp til å uttrykke seg slik at leseren kan forstå og nyttegjøre seg innholdet. Språk og fortelling skal henge sammen, og forlagsredaksjonen arbeider med å sikre at intensjonene med verket realiseres. Redaktøren må derfor både være kritisk og entusiastisk, og kunne bistå forfatteren med å få fram og tydeliggjøre det forfatteren har på hjertet. Erfaringen viser at forfattere trenger og ønsker en kvalifisert redaksjonell samtalepartner.

Forlagene har også et nettverk av eksterne forbindelser, og kjøper vanligvis tjenester som konsulentrapporter i forbindelse med manuskriptvurdering og veiledning og bistand til forfattere. Oversettelser blir avtalt med profesjonelle oversettere. Manusvask og korrekturlesing av manuskript må gjøres grundig

før trykking. Bilder og illustrasjoner kan benyttes for å komplettere og utfylle tekstene. Bokdesign og arbeid med layout er viktig for å gi boka det riktige visuelle uttrykket. Forlaget har videre produksjonsledelse med anbud for trykking og innbinding. I tillegg skal forlaget legge inn relevante bokdata i egne og eksterne bokdatabaser, og logistikktjenester knyttet til frakt og lager er nødvendige for at forhandlerne kan bestille og få bøkene tilsendt. Forlagets arbeid med bøker dreier seg følgelig ikke bare om litteratur og forfatterskap. Boka er også en vare, og i møtet med salgskanalene dreier det seg om profesjonelt informasjons- og salgsarbeid for å få bøkene innkjøpt.

Mange bøker blir gitt ut som billigbok eller lydbok. Noen bøker blir omskapt til film, tv-serier eller teater. At en finner nye måter å uttrykke budskapet i litterære tekster på, er ikke noe nytt, og verdenslittera-

turen har inspirert til store opera- og ballettproduksjoner. Det er ikke forlagene, men forfatteren som har opphavsretten til verket, og som avgjør verkets videre utnyttelse. Forlagskontrakten gir forlaget en enerett til å publisere verket i bokform. I Norge er det vanlig at forlaget har en agentavtale med forfatteren, og i denne kontrakten gir forfatteren forlaget rett til å inngå avtaler på forfatterens vegne om utgivelser i andre land, om teater- og filmrettigheter osv.

Norsk litteratur opplever stor suksess i utlandet. Her er avbildet et knippe av Jo Nesbøs bøker oversatt til fransk. Bildet er tatt fra Salon du livre, den store franske bokmessa i Paris. På årets messe var det et særlig fokus på den nordiske litteraturen.

Bøker er opphavsrettslig beskyttet, uansett hvilket format de er utgitt i. Om et verk er tilgjengeliggjort på Internett har det samme krav på opphavsrettslig beskyttelse som om det utgis på papir. De litterære verkene er omfattet og beskyttet av åndsverksloven og viktige internasjonale traktater og overenskomster. Selv om forlaget har en kontrakt med forfatteren om utgivelse, gir ikke dette noen annen rett enn eneretten til å utgi boka for salg. Det lages i tillegg egne kontrakter for bokklubb- og billigutgaver samt for lydbøker og e-bøker. Standardkontraktene med forfattere og andre rettighetshavere er tilpasset kravene i åndsverkloven og internasjonale forpliktelser på området som Norge er bundet av. Dette gjelder selvsagt også for oversatte bøker.

Forlagene forvalter opphavsretten til verkene de har inngått forlagskontrakter om. Denne rettighetsbasen

er forlagenes eksistensgrunnlag og inntektsmulighet riktig forvaltet. Arbeidet med å utvikle manuskripter og forvalte rettighetskatalogen er kostnadskrevene og må over tid være lønnsomt. I et slikt perspektiv er ulovlig kopiering en trussel fordi det undergraver forlagenes og forfatternes muligheter til å kontrollere verksutnyttelsen. Debatten om elektronisk publisering viser med all tydelighet hvor sentralt opphavsretten og rettighetsvernet står. Omfanget av ulovlig kopiering av film og musikk er skremmende og sterkt ødeleggende. *Piracy Kills Music* er en global informasjonskampanje, drevet av den internasjonale plateindustriens organisasjon IFPI. Noe av hensikten med kampanjen har vært å gjøre brukere av musikk oppmerksomme på forskjellen mellom lovlig og ulovlig nedlasting. I Norge har 37 organisasjoner i kulturlivet, herunder Forleggerforeningen, gått sammen om kampanjen *Dele – ikke stjele*

(DIS). DIS sto i 2009 bak et kunstneropprop støttet av mer enn 2300 innehavere av opphavsrett, samt arrangerte en politikerhøring som fokuserte på manglende håndheving av opphavsretten knyttet til ulovlig fildeling. I september 2010 sendte DIS et notat til kulturministeren med innspill til Kulturdepartementets pågående revisjon av åndsverkloven. 19. mai 2011 la regjeringen fram et høringsnotat der viktige endringer i åndsverkloven er foreslått.

E-boka er nå tilgjengelig på det norske bokmarkedet. Ny teknologi og nye formidlingsformer stiller forfattere, forlag og øvrige aktører i bokbransjen overfor nye og store utfordringer, både økonomisk, juridisk og teknologisk. Norske forlag har i over 20 år arbeidet med elektroniske utgivelser og digital publisering. Ikke minst gjelder dette kunnskapsverk, profesjonslitteratur og læremidler, og utviklingen er på disse områdene kommet svært langt. Vi vet derimot lite om hvordan e-boka vil påvirke bokøkologien. Et viktig spørsmål er

om e-boka bidrar til å utvide totalmarkedet, eller om den vil svekke det. Dersom e-boka med kundenes forventninger om lave priser fortrenger salget av papirbøker, er det en trussel mot det tradisjonelle forleggeriet som sterkt kan redusere inntektsmulighetene for forfattere og forlag. I de nærmeste årene vil mange forlag både være i det tradisjonelle forleggeriet og satse parallelt på det nye digitale, med stor usikkerhet om hvordan dette vil påvirke utgivelseslinje og forlagsøkonomi. Med stor endringsvilje og innovasjonslyst i forlagene gir samtidig e-boka nye muligheter. Norske forlag vil også i den digitale verdikjeden tilby leserne et godt og variert tilbud, samt sikre en effektiv rettighetsforvaltning og motvirke ulovlig kopiering.

LÆREMIDLER TIL GRUNNOPPLÆRINGEN OG FAGBØKER FOR HØYERE UTDANNING

Markedet for læremidler har gjennomgått store endringer - dels som følge av nye bransjepolitiske rammevilkår, men også fordi en ny teknologisk hverdag har gitt nye pedagogiske muligheter. Bøker til grunnskolen og videregående skole selges nå direkte til skolene og kommunene, og alle læremidler kjøpes etter lovpålagte anbuds-konkurranser etter en samlet vurdering av kvalitative egenskaper og priser. Bare for få år siden kjøpte elevene i videregående skole bøkene sine selv. For elever og foreldre har dette medført reduserte utgifter til utdanning. For samfunnet representerer dette en stor utfordring, fordi offentlige budsjetter på dette området kan bli utsatt for en kortsiktig budsjettpolitisk nedprioritering dersom det ikke bevilges midler til regelmessig utskiftning av læremidlene.

I dag er klasseromsundervisning og læringsmiljø preget av nye muligheter for både lærere og elever, og skoler og utdanningsinstitusjoner har etter hvert fått ny teknologi og økt antall pc-er til elevbruk. Forlagene har utviklet selvstendige digitale læremidler i tillegg til digitale ressurser som brukes som supplement til lærebøkene. Riktig utnyttet kan dette skape god variasjon og allsidighet i det pedagogiske arbeidet.

For elever og studenter dreier dette seg om å tilegne seg kunnskap, men i et større perspektiv handler det også om å utvikle grunnleggende leseferdigheter, og å realisere de språkpolitiske målsettingene, blant annet om bokmål og nynorsk.

Det er viktig at nye digitale læremidler blir tatt i bruk. Læreplanene til Kunnskapsløftet krever at elevene i tillegg til fagkompetanse tilegner seg digitale ferdigheter. Læremiddelforlagene ønsker å spille en like sentral rolle i den digitale læremiddelproduksjonen som de har gjort i tradisjonell lærebokproduksjon. En forutsetning for det er et velfungerende marked for digitale læremidler. Den fylkeskommunale satsingen på digitale læremidler til videregående skole, Nasjonal digital læringsarena (NDLA), utvikler selv digitale læremidler for midler tilført av fylkeskommunene. Etter vår oppfatning bør ikke NDLA selv produsere læremidler som et marked med private læremiddelprodusenter kan realisere. For å sikre et mangfold av digitale læremidler er forlagene avhengige av incentiver gjennom et åpent marked med konkurranse på like vilkår.

For lærerne er forlagsmøtene en viktig kilde til informasjon om nye læremidler, og her presenterer forlag og forfattere de faglige intensjonene med verkene og de pedagogiske tilnærmingene. Forlagene står i nær kontakt med brukerne, og benytter seg av denne kunnskapen for å videreutvikle tilbudet av læremidler.

På høyskoler og universitet fyller forlagene en viktig funksjon ved å utgi lærebøker og annen faglitteratur for pensumlistene ved de ulike lærestedene. Forlagene har nær kontakt med både brukermiljø og forfattere. Studentene kjøper selv bøkene i bokhandelen, og de fleste undervisningsstedene har velfungerende bokhandler som tilbyr kunnskap om pensum og undervisningen. Campusbokhandelen er i stand til å ha et bredt utvalg av relevant litteratur, og gir dessuten god hjelp til både studenter og forelesere.

Den statlige politikken på utdanningsfeltet legger sterke føringer på markedet for læremidler og læremiddelproduksjon, og har innvirkning på forlagenes evne til å drive et kvalitativt utviklingsarbeide. Erfarne lærebokforfattere er en nasjonal ressurs, og de rekrutteres til oppdrag og utvikler nye læremidler i samarbeid med forlagene. Store reformer har vært gjennomført, med påfølgende revisjon og fornying av læremidlene. Blant forlagene er det sterk konkurranse om å utvikle nye læremidler, både på pedagogisk innhold og teknologiske løsninger.

Gode lærebokforfattere er grunnlaget for kompetanseheving og kunnskapsdannelse i samfunnet, og er en forutsetning for videre utvikling av hele vårt nærings- og arbeidsliv. Kravene til kvalitet i læremiddelproduksjonen bør derfor stå sterkt, og skal balanseres mot læremidlenes kalkyler, budsjett og

salgsforventninger. I dette ligger det en betydelig økonomisk risiko, både for forfattere og forlag, og det er ingen innkjøpsordninger slik det er for skjønnlitteraturen og sakprosaen. Forlagene konkurrerer hardt for å få innpass med sine verk.

EGNE ORDNINGER FOR BØKER

Den offentlige litteraturpolitikken berører forlagene på flere måter, ikke minst gjennom merverdiavgiftsfritaket for trykte bøker og lydbøker, og gjennom innkjøpsordningene for bøker til folkebibliotekene og skolebibliotekene. I tillegg har bokbransjen fått innvilget et begrenset, men viktig unntak fra konkurranseloven.

Et tilsvarende merverdiavgiftsfritak som det vi har for bøker, gjelder også for aviser og tidsskrifter og for blader med politisk eller religiøst innhold. Det er ønsket om tilgang til bøker til en overkommelig pris som ligger til grunn for fritaket, og fritaket er følgelig ikke gitt som støtte til bokbransjen. Allerede i 1967, før momsordningen ble opprettet, ble Stortingets vedtak om å fjerne omsetningsavgiften på bøker iverksatt. Det trykte ord skulle ikke lenger være et skatteobjekt, slik andre varer og tjenester i økende grad er blitt.

For forbrukerne har merverdiavgiftsfritaket en klart prisdempende effekt. Sammen med Danmark og Sverige har Norge Europas høyeste generelle merverdiavgiftssats med hele 25 %, og avgiften har stor betydning for utsalgsprisene. Merverdiavgiftsfritak og lavere satser er et politisk virkemiddel til å gjøre enkelte varer og tjenester billigere, og benyttes som et litteraturpolitisk virkemiddel i mange land i Europa. På denne bakgrunn synes det derfor å være en urimelig byråkratisk fortolkning at litteratur i elektronisk form, de såkalte e-bøkene, skal avgiftsbelegges med full sats, når innholdet er identisk med det som er i den trykte boka og i lydboka. Både i Frankrike og i Sverige har regjeringene nå bestemt at e-bøker skal få tilsvarende lave avgiftssats som papirbøker har.

BOKAVTALEN OG KONKURRANSEN

Bokavtalen er en frivillig avtale og gjelder bare for de forlagene som er medlem i Forleggerforeningen, og for de bokhandlerne som er medlem i Bokhandlerforeningen. Andre forhandlere, som for eksempel bokklubbene, er ikke direkte part i Bokavtalen, men Bokavtalen er retningsgivende for bokklubber eid av medlemsforlagene. Formålet med Bokavtalen er å tilrettelegge en effektiv handel med bøker, slik at hele bredden av boktilbudet som forlagene utgir skal være tilgjengelig i landets bokhandler.

Sentralt i Bokavtalen står abonnementsordningene som sikrer at nye bøker blir spredt ut i hele landet. Abonnementsavtalene fungerer automatisk medfører at nye bøker og nye utgaver sendes ut umiddelbart etter at de er trykket. Bokhandleren slipper derved å bestille bøkene, og får tilsendt ett eksemplar av abonnementsbøkene som fungerer

som utstillingseksemplar. I tillegg vil bokhandleren bestille eksemplarer for ordinært salg, med bakgrunn i salgsforventninger og markedspotensial for den enkelte bok.

Abonnementsordningene fungerer på en nøytral måte, det vil si at ulike, konkurrerende forlag har den samme kollektive ordningen. Derved har abonnementsordningene en ikke-diskriminerende karakter, og sikrer at bøkene ikke forskjellsbehandles. Bokhandleren gis førsteeksemplarrabatt avhengig av hvilket abonnement som er tegnet. Jo mer omfattende abonnement, jo høyere førsteeksemplarrabatt. Førsteeksemplarrabatten skal sikre at bokhandleren har et incitament til å påta seg abonnementsforpliktelsen.

Abonnementsordningene er blitt et sentralt virkemiddel i litteraturformidlingen og har blitt stadig viktigere for forfatterne. Gjennom

ordningene blir bøkene synlige og tilgjengelige for større deler av befolkningen, dessuten er abonnementsbøkene økonomisk viktige for forfatterne siden de får full royaltys på alle førsteeksemplarene. Gjennom fastprisen i Bokavtalen, bokinnkjøpene i Norsk kulturråd og merverdiavgiftsfritaket har bokbransjen tjenlige ordninger som fremmer produksjon, salg og lesing av bøker i Norge. Gjennom forlagenes utgivelser og Bokavtalens abonnementsordninger sier vi gjerne at bokbransjen oppfyller sitt samfunnsansvar.

Bokavtalen opererer med forskjellige abonnementsstyper. Breddeabonnementet er det største og omfatter alle medlemsforlagenes nye utgivelser innenfor sakprosa, skjønnlitteratur, billigbøker og verk. Kulturabonnementet omfatter samtlige bøker utgitt av medlemsforlagene som er oppmeldt til innkjøpsordningene under Norsk kulturråd. Distriktsabonnementet omfatter alle bøker medlemsforlagene har oppmeldt til de to skjønnlitterære innkjøpsordningene i Norsk kulturråd.

ANTALL BOKHANDLER MED ABONNEMENT (per 30. mai 2011)

Breddeabonnement	52
Kulturabonnement	248
Distriktsabonnement	144
Fagbokabonnement	13

ANTALL TITLER SENDT I ABONNEMENT 2010

Breddeabonnement	2695
Kulturabonnement	544
Distriktsabonnement	289

Fastprisordningen i Bokavtalen har vært gjenstand for mye oppmerksomhet og debatt. Mange etterlyser en begrunnelse for at denne ordningen eksisterer. Det er fastprisordningen i avtalen som har møtt sterkest motstand fra Konkurransetilsynet.

La oss først se på hvordan fastprisordningen virker, og hvorfor bokbransjen mener at dette er selve bærebjelken i Bokavtalen. Fastpris-

ordningen gjelder for allmennbøkene og bøker for høyere utdanning, men ikke for skolebøker. Fastpris innebærer at forlaget bestemmer utsalgsprisen som skal gjelde i alle salgskanaler det året boka utkommer, og fram til 1. mai påfølgende år.

Deretter står forhandleren fritt til å sette en annen pris på boka. I fastpristiden er det anledning til å gi kunderabatter på inntil 12,5 % for skjønnlitteratur og sakprosa (gjelder ikke for pensumlitteratur, profesjonslitteratur og pocketbøker).

At forlaget bestemmer utsalgsprisen på nye bøker har bestemte litteraturpolitiske siktemål. I første rekke gir fastprisordningen grunnlag for å opprettholde abonnementsordningene, fordi bokhandlerne da trygt kan kjøpe inn boka og være sikre på at den ikke blir utsatt for tilfeldig priskonkurranse. Uten fastprisordningen kan abonnementsordningene vanskelig opprettholdes. En kan illustrere dette ved å spørre om hvorvidt folk ville abonnere på en avis dersom den var vesentlig billigere å kjøpe i

butikken? En parallell til platebransjen, med innspilt musikk, kan ytterligere belyse forholdet: Her gjelder ingen regel om faste utsalgspriser på nye CD-er, og det eksisterer derfor heller ingen abonnementsordning for forhandlerne. Plateforhandleren må selv bestille nye CD-er. I praksis opplever imidlertid platebutikkene at en CD som er kjøpt inn til rundt 90 kroner, og som ved normal kalkyle vil koste 170–180 kroner til forbruker, blir kjøpt i store kvanta i dagligvarekjeder som setter utsalgsprisen til for eksempel 89 kroner. Denne konkurranseformen gjør at det i praksis blir umulig å drive spesialforretning med et bredt tilbud. Dagligvarekjedene og andre ut salg tar nemlig bare inn et fåtall titler av bestselgerne, og bryr seg ikke om å selge den store bredden av viktige utgivelser. Resultatet er at det i dag nesten ikke finnes plateforhandlere med klassisk musikk, samtidsmusikk, jazz og andre verdifulle sjangere. Den internasjonale popmusikken er derimot godt synlig i postkontorer og på bensinstasjoner så vel som i dagligvarekjedenes varehus.

Utviklingen med nedleggelse av plateforhandlere, og vanskelighetene for norsk plateproduksjon, viser tydelig de kulturpolitiske implikasjonene. Vi har behov for å verne om kvalitetsbokhandelen og et viktig virkemiddel er fastprisordningen i Bokavtalen. Erfaringene fra andre land og andre bransjer taler et tydelig språk, og det er en realitet at i land der fastprisordningen på bøker er blitt opphevet, er antallet bokhandlere gått drastisk ned. De som overlever tvinges inn i en kommersialisering hvor bredden av boktilbudet og den litterære kvaliteten tilside-settes til fordel for ensidig satsing på et fåtall bestselgere. Bestselgerne representerer i dag mindre enn 10 % av antallet titler i en bokhandel, men har stor økonomisk betydning for både forlag, forhandler og forfatter.

Det er en utbredt feiloppfatning at det ikke er priskonkurranse i bokhandelen. Nye bøker kan som nevnt rabatteres med inntil 12,5 %. En bok som forlaget har priset til 400 kroner, kan altså selges for

mellom 350 og 400 kroner. Fastprisperioden er i dag begrenset til noen få måneder etter lansering, og deretter er det fritt for den enkelte forhandler selv å sette utsalgsprisen opp eller ned. På skolebøker for grunnskole og videregående skole er det fripris, og bøkene kjøpes inn på grunnlag av full konkurranse og åpne anbud. Bokhandlere som selger bøker til biblioteker kan gi opptil 20 % rabatt.

Pris og kvalitet hører sammen, og skal balanseres mot behovet for reell konkurranse. Dette gjelder også for bokhandlere som ønsker å drive med hele bredden av kvalitetslitteratur. Bokhandlerne har ikke monopol på salg av bøker, og bøker selges fritt i alle aktuelle typer forretninger. Publikumsundersøkelser viser likevel at bokkjøperne verdsetter det store utvalget av bøker, og derved bredden av ny litteratur, som bokhandelen kan framvise. Over halvparten av bøkene selges i bokhandelen. Forutsetningene for å kunne drive en kvalitetsbokhandel ligger i de rammebetingelser

som er allerede er nevnt, med moms-fritaket, abonnementsordningene og den forlagsbestemte utsalgsprisen som de viktigste elementene, men også i de forretningsvilkår som forlag og bokhandel framforhandler. For forlagene er det selvsagt av stor betydning å ha et landsdekkende og effektivt apparat av forhandlere for bøkene, og det er sterk konkurranse om både å få presentere bøker i butikkene og å sikre bøkene god eksponering i bokhandelen.

OSLO 16.-18. SEPT. 2011 BOKFESTIVAL

Oslo bokfestival hadde over 120 000 besøkende i 2010. Oslo bokfestival arrangeres i fellesskap av Bokhandlerforeningen og Den norske Forleggerforening. Visjonen vår for bokfestivalen er at bokbransjen i fellesskap skal arrangere den beste festivalen for boka og leseren noen gang i Norge.

Men selv om kampen om å komme høyt på bestselgerstatistikkene er stor, utgjør arbeidet med disse titlene bare en liten del av forlagets virksomhet. Det er bredden i boktilbudet som er målestokken på hvorvidt forlagene lever opp til intensjonene i den offentlige litteraturpolitikken. I den grad dette lykkes, må det i stor grad krediteres de gode statlige rammebetingelsene. Ambisjonene om mangfold og tilgjengelighet for litteraturen dreier seg om mer enn innkjøpsordninger og biblioteker. At hele bredden av det som utgis av bøker får sin plass i varehandelen er av stor betydning.

Bokavtalen er blitt vesentlig endret i løpet av de siste 30 årene, i takt med nye konkurransepolitiske krav fra myndighetene. I 1974 ble fastprisperioden redusert til to år. Tidligere hadde den vært hele fire år. Etter 2005 er skolebøkene blitt tatt ut av fastprisordningen, og selges nå gjennom offentlige anbud. For allmennbøkene blir i praksis fastprisperioden begrenset til utgivelsesåret pluss fire måneder.

For forfatterne har fastprisordningen betydning på flere områder. I første rekke fordi forlagskontraktens royalté beregnes prosentvis av den forlagsbestemte prisen. Dernest sikrer abonnementsordningene at langt flere bøker blir solgt. Skulle abonnementsseksemplarene og det solget som følger av dette falle bort, ville mange forfattere oppleve et royaltétap på 20–30 prosent i forhold til dagens ordning. For å kompensere dette tapet måtte boka selge mer enn det dobbelte, bare for å gi samme forfatterinntekt. Det er ikke realistisk at flertallet av bøkene vil øke salget så betydelig. Det er hevdet at dersom fastprisordningen oppheves vil bøkene bli billigere og flere kjøpe bøker. Erfaringene fra land med frie bokpriser viser imidlertid noe helt annet, og det er i første rekke et fåtall bestselgere som blir gjenstand for sterk priskonkurranse. Ikke minst skyldes denne priskonkurransen at andre salgskanaler, i første rekke dagligvarebutikker, setter ned prisene på bestselgerne.

Forfatterne og oversetterne organisasjoner har sammen med Den norske Forleggerforening utarbeidet standardkontrakter som medlemsforlagene er forpliktet til å benytte. Disse avtalevilkårene føres det regelmessige forhandlinger om, som på mange måter kan sammenliknes med forhandlinger om arbeidslivets lønns- og arbeidsvilkår. Utformingen av standardkontraktene mellom forlag og forfattere bygger på to forutsetninger: for det første åndsverkslovens bestemmelser, dernest Bokavtalens fastprisordning. Uten Bokavtalens fastprisbestemmelser vil hele kontraktsporteføljen måtte gjøres om, og årtiers forhandlingsresultater må settes til side for å begynne på nytt. Forfatterne og oversetterne tillitsvalgte har engasjert seg sterkt til fordel for at Bokavtalen og fastprisen skal videreføres.

LITTERATURPOLITIKK

Stortingsmelding nr. 48 (20022003) - Kulturpolitikk fram mot 2014 angir hovedretninger i dette politikkområdet og viser ambisjoner på sentrale felt i kapitlene om Språk og Litteratur. Hovedlinjene i denne politikken er det bred enighet om, og det dreier seg om å skape et mangfold av kunst og kultur og gjøre dette tilgjengelig i hele samfunnet.

I meldingen slås det fast at *”Det er viktig å oppretthalda tenlege rammevilkår for bokbransjen. Viktige verkemiddel har dei siste tiåra vore fritak for meirverdiavgift, innkjøpsordningar, bransjeavtalen og eit godt biblioteknettverk”* (s.15). Dessuten vises det til at *”Det er bransjen sjølv som har hovudansvaret for å finna fram til tenlege løysingar...”*.

I *St. prp. nr. 1*, dvs. statsbudsjettet for det enkelte budsjettår, gir regjeringen konkret uttrykk for statens

prioriteringer på feltet. Å styrke det norske språk, med en offensiv språkpolitikk og økt satsing på norsk litteratur, er blant de prioriterte målsettinger. Det er ønskelig at norsk språk blir det foretrukne språket i alle deler av norsk samfunnsliv, sies det. Det erkjennes at Norge er et lite språkområde, og at språket er under konstant press. Særlig gjelder dette for nynorsk. Regjeringen vil styrke både bibliotekenes tilbud og innkjøpsordningene for norsk litteratur.

St. prp. nr. 1 viser til overordnede mål for kulturpolitikken og at regjeringen vil legge til rette for at alle kan få tilgang til et bredt spekter av ulike kunst- og kulturtilbud. Det legges vekt på kunstnerisk og faglig kvalitet, og det er en målsetting at flere skal kunne leve av sitt kunstneriske arbeid. *”Det er viktig å sikre opphavsmenns og utøveres rettigheter på kulturfeltet”*, heter det.

Folkebibliotekene har vært en viktig del av norsk litteratur- og kulturpolitikk. Dessuten medvirker boksamlingene til å realisere den språkpolitiske ambisjonen. Forfatterne får et såkalt bibliotekvederlag for å stille bøkene til rådighet, og gratis utlån av bøker blir derved kompensert.

Tall fra ABM-utvikling i 2008 viser at bibliotekenes budsjett til mediekjøp er gått ned med ca. 20 % de siste ti årene. Det pågår også en kontinuerlig nedbygging av antallet bibliotek og filialer, og bare siden 2005 er 33 bibliotek lagt ned. Sett over tid er utviklingen dramatisk, og både beholdningen av bøker og antallet utlån av trykte bøker går stadig ned. Bibliotekenes budsjetter til innkjøp av bøker er skåret ned, og mens vi i 1999 brukte 36,53 kroner i gjennomsnitt per innbygger, er tallet i 2008 30,16 kroner. Sammenlikner en situasjonen i Norge med andre nordiske land, viser tallene vesentlig større utlån av bøker i Sverige, Danmark og Finland.

I tillegg til bibliotekvederlaget er det en egen vederlagsordning for kopiering. KOPINOR forhandler med offentlig og privat sektor på oppdrag fra rettighetshavernes organisasjoner, og en betydelig del av midlene går til forfattere og forlag som kompensasjon for uteblitt boksalg som følge av kopieringen.

INNKJØPSORDNINGENE

Norsk kulturråd har siden opprettelsen av denne institusjonen i 1965 hatt ansvaret for å administrere de såkalte innkjøpsordningene for litteratur. På 1950-tallet viste utviklingen at antallet nye norske skjønnlitterære utgivelser gikk raskt nedover, og myndighetene så etter hvert behovet for å ta i bruk nye litteraturpolitiske virkemidler. I 1965 kjøpte man inn 121 skjønnlitterære titler for voksne. Året etter ble de første 24 barne- og ungdomsbøkene kjøpt inn.

INNKJØP 2010 (oppdatert per 30. mai 2011)

Norsk skjønnlitteratur for voksne	219
Norsk skjønnlitteratur for barn og ungdom	138
Sakprosa for voksne (inkludert 5 essay)	70
Sakprosa barn og ungdom	25
Oversettelser	118

Kulturrådet har i dag et bredt kunst- og kulturfelt hvor økonomiske midler fordeles. Budsjettavsetningene til litteratur er det største enkeltområdet med 154,8 millioner i budsjettforslaget for 2011, og der 116 millioner kroner er avsatt til innkjøpsordningene.

I praksis er dette innkjøp av ett eksemplar av de nye bøkene, som sendes gratis til alle landets folkebibliotek. I tillegg kjøpes det inn eksemplarer av barne- og ungdomsbøker som også gis til skolebibliotekene. Det er staten som betaler for bøkene gjennom bevilgninger over statsbudsjettet, men i tillegg kjøper også kommunene bøker av egne budsjettmidler til det lokale biblioteket.

For forlagene gir dette en sikkerhet for at et minimum antall bøker blir kjøpt inn, og dessuten blir førsteopplaget som trykkes større. Det er salgsforventningene som

bestemmer opplaget, og innkjøpsordningene har derfor stor betydning for forlagskalkylen.

Kulturrådets innkjøp gjelder imidlertid ikke likt for alle boksjangere. Den nye norske skjønnlitteraturen har en spesiell posisjon i innkjøpsordningene, og dette gjelder skjønnlitteratur for både voksne og barn. Det var et sterkt politisk ønske om å ta et større offentlig ansvar for den nye norske skjønnlitteraturen, og å stimulere forlagene til fortsatt å utgi disse bøkene, som i 1965 førte til opprettelsen av innkjøpsordningene, Kulturfondet og Norsk kulturråd. En egen ordning for oversatt skjønnlitteratur ble først opprettet i 1990, og i 1996 kom en ordning for faglitteratur for barn og ungdom.

De nye norske skjønnlitterære bøkene som Norsk kulturråd kjøper inn, administreres i såkalte automatiske ordninger. Dette betyr at de

titlene som omfattes av innkjøpsordningen for skjønnlitteratur for voksne kjøpes inn fra forlagene i 1000 eksemplarer (til folkebibliotekene) og for innkjøpsordningen for barne- og ungdomsbøker kjøpes det inn 1550 eksemplarer (til folkebibliotek og skolebibliotek). Selv om det i utgangspunktet er ment at all ny kvalitetslitteratur skal omfattes av ordningen er ikke utgivelsene uten risiko for forlagene. Når bøkene er mottatt i bibliotekene kan likevel vurderingsutvalgene i Norsk kulturråd avgjøre at enkelte av bøkene ikke holder den nødvendige litterære kvalitet. Da må forlagene betale Kulturrådet tilbake mottatt honorar for solgte bøker, men de får ikke bøkene tilbake fra bibliotekene og forfatterne skal likevel ha full royalté.

For de såkalte selektive ordningene er det annerledes, og dette omfatter innkjøp av både oversatt skjønnlit-

teratur, faglitteratur for barn og sakprosa for voksne. For et så stort og betydelig litteraturfelt som sakprosaen ble det først i 2005 opprettet en egen innkjøpsordning. Ordningene blir kalt selektive fordi det her blir gjort en forhåndsvurdering av den enkelte bok, gjerne allerede på prosjektnivå, det vil si før boka er trykket. Dette skyldes vesentlig mindre budsjett-midler til innkjøp av disse bok-sjangrene. Det er spesielt oppnevnte fagutvalg i Norsk kulturråd som gjør disse vurderingene, og derved prioriterer kjøp av bøker innenfor de økonomiske rammer som Stortinget har gitt. Med de 18 millioner kroner som i 2011 er satt av til sakprosainnkjøp, er det ikke rom til mer enn 70–75 nye titler. Dette medfører i praksis at store deler av den viktige debatterende og kunnskapsformidlende sakprosaen ikke blir tilgjengelig i bibliotekene.

For forlagene innebærer de selektive ordningene at det ikke er forutsigbart om en tittel faktisk blir kjøpt inn eller ikke. Særlig for sakprosaordningen er det så begrenset med midler at mange titler ikke får innkjøp selv om de kvalifiserer etter sjanger og kvalitet. Enkelte år har det vært påmeldt over 300 titler til ordningen som aldri har omfattet mer enn i overkant av 65 titler i faktisk innkjøp. Forlagene har her gjort bevisste redaksjonelle satsinger for å øke tilbudet og kvaliteten på den norske sakprosaen, men uten at den økonomiske risikoen er redusert.

ERFARINGER FRA ANDRE LAND

I Storbritannia, hvor det etter 1995 har vært frie bokpriser, blir utsalg-prisene rabatterte til kunden med opp til 50-60 prosent. Virkningen på det britiske bokmarkedet, for bokhandler og forlag, er blitt gjenstand for undersøkelser, blant annet av forskeren Francis Fishwick. Konklusjonene i hans rapporter om utviklingen etter avviklingen av fastprisordningen for bøker, er i høyeste grad relevante også for debatten i Norge. Han oppsummerer slik:

The defence of the Net Book Agreement from the 1950s to its demise in 1995 was that without it there would be fewer stockholding bookshops, higher prices and fewer new titles. The evidence presented here tends to validate all three predictions (though the reduction in title numbers has occurred only recently and could prove short-lived).

Francis Fishwicks rapport om utviklingen på De britiske øyer er blitt gjenstand for debatt i hele den europeiske bokbransjen. Den kommer som en klar bekreftelse på de advarsler som forfatterne og bokbransjen hele tiden har gitt myndighetene om de litteraturpolitiske virkningene, dersom man ensidig debatterer og behandler fastprisordningene som et spørsmål om konkurranse.

Bokavtaler og fastprisordninger er ingen særnorsk oppfinnelse. Tyskland er og har vært en viktig leverandør av kunnskap om hvordan bokmarkeder fungerer og bør organiseres. Det var her produksjonen av trykte bøker skapte et bokmarked, med forlag og forhandlere, og med forfattere som krevde opphavsrett og forlagskontrakter med royalti.

For det tyske bokmarkedet har den generelle kultur- og litteraturpolitiske tenkningen alltid blitt lagt til grunn, og dette har gitt støtet til tilsvarende ordninger i en rekke andre land i Europa. Salg av bøker i kommisjon, slik vi i dag kjenner denne salgsformen fra blader og aviser, ble benyttet allerede på 1800-tallet. Den gang ble erfaringene med kommisjonssalg for bøker overført på de nye avis- og bladmediene.

Sentralt i loven om kommisjonshandel er regelen om at utgiveren bestemmer utsalgsprisen. I Norge fikk vi en slik lov allerede i 1916, og derfor er det ledelsen i hvert enkelt avishus eller bladforlag som bestemmer hva publikum skal betale. Fastprisordningene for bokbransjen har akkurat den samme virkningen for kjøperne som når de kjøper ukeblader, aviser, magasiner og tegneserier, ved at det enkelte utsalgssted ikke selv bestemmer utsalgsprisen.

Etter 1945 var fortsatt kommisjonssalg den vanlige formen for handel med bøker, men i 1950- og 60-årene fikk bokhandelen i Norge i økende grad status som selvstendig forhandler, med egen kapitalbase, økonomisk risiko og varelager. Kommisjonshandelen medførte store kostnader med mye frakt og returbehandling, og dette ga store utslag i forlagskalkyler og bokpriser. I 1974 ble derfor kommisjonssystemet endelig avviklet i bokbransjen.

Virkningene av et deregulert bokmarked, som forskeren Francis Fishwick beskriver i sin rapport, gjelder for Storbritannia etter 1997, og dreier seg om nedleggelse av bokhandler, færre nye titler og stor prisstigning på bøker. Dette var imidlertid erfaringer man allerede hadde registrert i Frankrike 20 år tidligere, etter at fastprisordningen ble avviklet. Særlig bekymringsfullt var det at nedbyggingen av antallet bokhandler gjorde at bøkene ikke lenger ble tilgjengelig utenfor de store byene, og sentraliseringen

av handelen til et par store kjeder ga en monopoliserende effekt, med store rabatter på bestselgere og sterk prissstigning på andre bøker. I årene som fulgte ble flere hundre bokhandlere nedlagt, den samme utviklingen som man erfarte i Sverige og Finland. Myndighetene så nødvendigheten av å finne nye statlige virkemidler i litteraturpolitikken, med blant annet en sterk satsing på å øke innkjøpene til bibliotekene.

Utviklingen i Frankrike førte i 1981 til å realisere den første loven som pålegger alle forlagene å sette utsalgspriser på nye bøker. Denne loven er fortsatt gyldig, og blir omtalt som "Lex Lang" etter kulturministeren som fikk den vedtatt. Den franske loven ble evaluert i 2009. I evalueringsrapporten slås det fast at loven virker etter sin hensikt og at det er en lov som er designet for framtiden. Evalueringen konstaterer også at faste bokpriser ikke virker prisdrivende. Den franske evalueringen bygde blant annet på en studie hvor man ikke bare tok for seg det franske

bokmarkedet, men sammenliknet det med bokmarkedene i 24 ulike land. Studien viser at det ikke finnes holdepunkter for å hevde at den faste prisen virker prisdrivende. Studien slår tvert imot fast at den relative bokprisen øker mer i friprisland enn i fastprisland. I mai 2011 vedtok Frankrike også en fastprislov for e-bøker.

Fastprislover er vedtatt i Spania, Portugal, Italia, Østerrike og Hellas. I Nederland ble bransjeavtalen for bøker i 2005 avviklet og erstattet av en lov som har mye til felles med den franske. I mars 2011 ble det vedtatt en fastprislov for Sveits.

I Tyskland ble i 2002 en Buchpreisbindungsgesetz vedtatt enstemmig i Forbundsdagen. Bransjens egen bokavtale måtte avvikles fordi den i praksis ble gjort gjeldende i hele det tyskspråklige området, og EUs regler tillot ikke at prisreguleringer på bøker i Tyskland også skulle gjelde ved handel over grensene til Østerrike og Sveits. EU har i sin praksis lagt

til grunn Roma-traktatens bestemmelser om at bøker er en del av den nasjonale kulturen, og derfor ikke er omfattet av frihandelsbestemmelsene for varer og tjenester.

Derfor tillates ulike reguleringer av bokmarkedene. Både Europarådet og EU har politiske målsettinger om å tilrettelegge for et kulturelt og språklig mangfold, og har derfor tatt konsekvensene av at bøker er et nasjonalt litteraturpolitisk anliggende.

LAND	REGULERING
Belgia	<i>Fripris</i>
Danmark	<i>Fripris</i>
Finland	<i>Fripris</i>
Frankrike	<i>Fastpris ved lov</i>
Hellas	<i>Fastpris ved lov</i>
Island	<i>Fripris</i>
Italia	<i>Fastpris ved lov</i>
Nederland	<i>Fastpris ved lov</i>
Norge	<i>Fastpris ved avtale</i>
Portugal	<i>Fastpris ved lov</i>
Slovenia	<i>Fastpris ved avtale</i>
Spania	<i>Fastpris ved lov</i>
Storbritannia	<i>Fripris</i>
Sveits	<i>Fastpris ved lov</i>
Sverige	<i>Fripris</i>
Tyskland	<i>Fastpris ved lov</i>
Ungarn	<i>Fastpris ved avtale</i>
Østerrike	<i>Fastpris ved lov</i>

Tabellen viser en oversikt over utvalgte fripris- og fastprisland i Europa

Felles for de europeiske fastprislovene er at de pålegger eller gir forlagene anledning til selv å fastsette utsalgsprisene på nye bøker. Fastprisperioden og vilkårene for kunderebatter er noe varierende, men felles for lovene er en intensjon som det er viktig å feste seg ved. Lovene sees som en videreutvikling i registeret av statlige litteraturpolitiske virkemidler. Også for disse landene, både i og utenfor EU, gjelder det allmenne konkurranselover som har til hensikt å forby kartell-liknende avtaler, med horisontale og vertikale bindinger som svekker konkurransen og gjør markedet mindre effektivt. Lovene om faste bokpriser må derfor forstås

som en erkjennelse av behovet for å korrigere markedets egne mekanismer. Legitimiteten i et slikt inngrep forutsetter reelle effekter i form av et mer mangfoldig og kvalitativt bedre bokmarked. Det er ingen annen begrunnelse som i det lange løp kan rettferdiggjøre slike markedsinngrep. I likhet med forutsetningene for den norske Bokavtalen er det lagt til grunn et allmennt nyttig siktemål for disse lovene. Mer grunnleggende dreier dette seg om kunst og kultur, om kunnskapsformidling og utdanning og ikke minst dreier det seg om ytringsfrihet og vilkårene for mangfoldet i et pluralistisk demokrati.

©Den norske Forleggerforening 2011

**FØLGENDE REFERANSER
ER BRUKT I HEFTET:**

Bokavtalen 2009

Bokundersøkelsen 2010

Salgsutvikling i bokbransjen

*2004 til 2007 - Konkurransetilsynets
skriftserie 1/2008*

Norsk kulturråd-Årsmelding 2010

**FOR YTTERLIGERE
INFORMASJON OM NORSK
BOKBRANSJE, SE NETTSIDENE:**

www.forleggerforeningen.no

www.bokhandlerforeningen.no

HENVENDELSER RETTES TIL:

Den norske Forleggerforening

Øvre Vollgt. 15

0158 Oslo

TELEFON: 2200 7580

E-POST: dnf@forleggerforeningen.no

DESIGN: Robin Snasen Rengård

